

SOCIOLOGY

UOT 316.334:314.5/.6;316.356.2

"AİLƏ" VƏ "NİKAH" ANLAYIŞLARINA ƏSAS KONSEPTUAL YANAŞMALAR

İlahə SADIQOVA

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Bakı / AZƏRBAYCAN

kreteida@mail.ru

XÜLASƏ

Məqalədə "ailə" və "nikah" anlayışlarına əsas konseptual yanaşmalar nəzərdən keçirilmişdir. Ailə-nikah münasibətlərinin araşdırılmasında əsas istiqamətlər qeyd olunmuşdur: evolyusionizm, funksionalizm, biologizm, empirizm və sinteizm. Eyni zamanda, şəxsiyyətlərarası münasibətlər fonunda ailə-nikah münasibətlərinin analizinə yer verilmişdir.

Açar sözlər: ailə, nikah, evolyusionizm, funksionalizm, biologizm, empirizm, sinteizm, şəxsiyyətin psixologiyası, ailə psixologiyası.

ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЯМ «СЕМЬЯ» И «БРАК»

РЕЗЮМЕ

В статье были рассмотрены основные концептуальные подходы к понятиям "семьи" и "брака". Выделяются следующие направления в изучении семейных отношений: эволюционизм, функционализм, биологизм, эмпиризм и сциентизм. В то же время, отводится место анализу семейно-брачных отношений на фоне межличностных отношений.

Ключевые слова: семья, брак, эволюционизм, эмпиризм, функционализм, биологизм, сциентизм, психология личности, психология семьи.

THE MAIN CONCEPTUAL APPROACHES TO THE CONCEPTS OF "FAMILY" AND "MARRIAGE"

SUMMARY

The article discussed the basic conceptual approaches to the concepts of "family" and "marriage". Highlighted the following directions in the study of family relationships: evolutionism, functionalism, biologism, empiricism and scientism. At the same time, the place given to the analysis of family relations on the background of interpersonal relationships.

Keywords: family, marriage, evolutionism, empiricism, functionalism, biologism, scientism, personality psychology, family psychology.

Ailə insanı həyatı boyu müşayiət edən ən vacib fenomenlərdən biridir. Onun şəxsiyyətə təsirinin önəmliliyi, müxtəlifliyi, çoxcəhətliliyi və problemliliyi ailənin öyrənilməsinə elmi ədəbiyyatda rast gəlinən müxtəlif yanaşma və anlayışlara səbəb olur. Bu nöqtəyi-nəzərdən məqalədə "ailə" və "nikah" anlayışlarına əsas konseptual nəzəriyyələrə diqqət ayrılmışdır.

F.Bertalanfi tərəfindən işlənmiş "Ümumi sistem nəzəriyyəsi"ndəki terminlərdə qeyd olunur ki, "ailə təkcə onun üzvlərinin sadə cəmi deyil, ilk növbədə bütün ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlər şəbəkəsidir. Ailə vəziyyətini anlamaq üçün hər bir fərdin sadə analizindən fərqli olaraq, böyük bir şey tələb olunur. Bunun üçün ailə sistemini bir tam kimi təhlil etmək lazımdır" (6, s.33).

Ailəyə daha bir baxış A.Zaxarovun fikirlərində öz əksini tapmışdır. Belə ki, "sosial psixologiyada "ilkin qrup" anlayışı var. Bu qrupdakı bağlar bilavasitə əlaqələrdə, onun üzvlərinin eyniləşdirilmə və birləşdirilməsini təmin edən qrupun işlərinə emosional cəlb edilməsi üzərində qurulur. Bu ilkin qrup ailə hesab olunur. O, yeganə qrupdur ki, onun üzvləri kənardan daxil olan üzvlər hesabına deyil, uşaqların dünyaya gəlməsi ilə genişlənir".

N.Y.Solovyovun tərifinə görə, "ailə cəmiyyətin kiçik sosial qrupu (hüceyrəsi), ər-arvad ittifaqı və qohumluq əlaqələrinə əsaslanan şəxsi məişət təşkilatının mühüm formasıdır".

A.Q.Xarçev ailəyə ailə münasibətləri kateqoriyasına əsaslanan bir tərif verir: "...ailə – kiçik qrupdakı ər-arvad, valideyn-övlad münasibətlərinə əsaslanan konkret tarixi münasibətlər sistemidir ki, onun üzvləri bir-birlərinə nikah və qohumluq əlaqələri, məişət ümumiliyi, qarşılıqlı mənəvi məsuliyyət və cəmiyyətin sosial ehtiyac duyduğu fiziki və mənəvi təkrar istehsalıdır" (7, s. 112).

"Ailə" və "nikah" anlayışları arasında sıx əlaqə mövcuddur. Lakin anlayışların mahiyyətində kiçik özəlliklər var. Sübut olunmuşdur ki, hər iki anlayış müxtəlif tarixi dövrlərdə yaranmışdır. A.Q.Xarçev qeyd edir ki, nikah kişi və qadın arasında münasibətlərin tarixən dəyişən sosial formasıdır. Onun vasitəsilə cəmiyyət kişi və qadın arasındakı cinsi münasibətləri tənzimləyir, ər-arvad və

valideynlik hüquq və vəzifələrini müəyyən edir.

Müxtəlif cəmiyyətlərdə nikaha daxil olmağın müxtəlif yaş həddi müəyyən edilir, nikaha daxil olmanın və boşanmanın hüquqi sənədləşməsi qaydaları təbiiq olunur.

Xarçevin fikrinə görə ailə məfhumu nikaha nisbətən daha mürəkkəb bir anlayışdır. Çünki ailə təkcə ər və arvadı deyil, eləcə də övladları və digər qohumları, və ya ayrı-ayrılıqda həm ər, həm də arvad tərəfə yaxın və vacib olan insanları birləşdirir.

Bəşəriyyətin yaranmasına maraqlı ailə anlayışına tarixi baxışın inkişafına imkan yaratdı. Hazırkı dövrdə ailə-nikah münasibətlərinin araşdırılmasında aşağıdakı istiqamətləri qeyd etmək olar: evolyusionizm, funksionalizm, biologizm, empirizm və ssinteizm.

Evolusionist yanaşma. Ailə münasibətlərinin tarixi yenidənqurmasına ən böyük töhfəni İsveçrə tarixçisi Y.Bahoven özünün 1861-ci ildə işıq üzü görmüş "Analıq hüququ", eləcə də şotland hüquqşünası C.F.Mak-Lennan 1865-ci ildə dərc olunmuş "İbtidai nikah" adlı tədqiqat işləri ilə vermişlər. Hər iki müəllif nikahın formalarının dəyişkənliyini vurğulayırlar.

Artıq antik dövrdə ailə həyatının patriarxat quruluşu ilə yanaşı, nizamsız çoxsaylı partnyorlarla cinsi əlaqəyə əsaslanan, "promiskuitet" adını almış münasibətlər haqqında təsəvvürlərə rast gəlinirdi.

"Patriarxat nəzəriyyəsi"nin atası Platon hesab olunur. Onun insan təbiətinə xas dövlətin ilk hüceyrəsi kimi çıxış edən patriarxat nəzəriyyəsini Aristotel inkişaf etdirirdi. Patriarxat quruluş Orta əsrlərdə və maarifçilik dövründə şeriksiz hökmranlıq edirdi.

Qrup nikahı anlayışı isə hələ Herodotun "Tarix" əsərində - qrup nikahlarının bir çox xalqlara məxsus bir adət və bu adətə görə arvadların ümumi sayılması qeyd olunurdu.

İ.Bahoven özünün heterizm konsepsiyasını işləmişdir. Bu konsepsiyaya əsasən bütün xalqlar bu mərhələdən keçərək hazırki ailə və nikah anlayışlarına qədər yol qət etmişlər. Heterizm də qrup nikahı ilə bağlıdır. Bu nikah formalarında bir kişiə bağlı olan qadın başqa bir kişi ilə cinsi əlaqəyə girə bilərdi. Hətta qonaqpərvər heterizm anlayışı da mövcud idi ki, bu nikahlarda qadın əriylə eyni yaş qrupuna, eyni nəsələ aid olan qonaqla cinsi əlaqədə ola bilərdi. Daha doğrusu, qonağa ev yiyəsinin arvadı ilə cinsi əlaqədə olmaq hüququ verilirdi. Bütün bunlar Bahovenə görə qadının cəmiyyətdəki yüksək mövqeyi və analıq hüququna - ginekokratiyaya əsaslanırdı. Ailənin tarixi inkişafı və matriarxat ideyaları C.Lebbok, İ.Koler, M.Kovelevski, L.Ştrenberq, L.Morqan və F.Engelsin əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatçılar belə bir fikrə gəlirlər ki, nəsəl anlayışının ilkin forması müşahidə olunan ikili ittifaqların kollektiv təsərrüfata, ekzoqam və endoqam nikah formalarına söykənən ana nəsəlidir. Onlar L.Morqan və F.Engelsin ardınca ailə münasibətlərinin ana nəsəindən ata nəsəlinə keçməsi və monoqam nikahların

yanarması ilə əlaqədar dəyişkənliyin əsas səbəbi kimi kollektiv mülkiyyətin dağılması, xüsusi mülkiyyət və vərəsəliyin yaranmasını göstərirlər.

Evolusionist yanaşma ekzoqam ana xəttiylə əvəzlənən ilkin promiskuitet nəzəriyyəsi ilə əlaqədar irəli gəlir. Sonralar ekzoqam nəsil nəzəriyyəsi ikili nəsil təşkilatı anlayışı ilə tamamlanır. Bu təşkilat iki ana xətti ilə birləşən tayfa və fratriyaların birliklərindən yaranır. Hesab olunurdu ki, nəsil iki hissədən – fratriyadan, ibarət idi ki, bunların hər birində qadın və kişilər bir-biri ilə nikaha daxil ola bilməzdilər. Bunun üçün onlar özlərinə həyat yoldaşlarını nəslin digər hissəsindən tapmalı idilər.

P.A.Sorokin evolusionist yanaşmanın əsas vəziyyətlərini göstərir:

- 1) demək olar ki, bütün tədqiq olunmuş xalqlarda ana nəslinə əsaslanan qohumluq, ata nəslinə əsaslanan qohumluğa nisbətən daha əvvəldir;
- 2) müvəqqəti monoqam münasibətlərlə yanaşı, cinsi münasibətlərin ilkin mərhələsi üçün nikahda geniş azadlıq hökm sürür;
- 3) nikahın təkamülü tədricən cinsi həyatın azadlığının məhdudlaşdırılmasına gətirirdi;
- 4) nikahın təkamülü qrup nikahlarından fərdi nikahlara keçidlə nəticələnirdi (8, s.56-66.).

Evolusionizmə əsasən, ailə münasibətləri progressiv istiqamətdə inkişaf edir: ən aşağı formalardan ən yüksək formalara qədər. Bu halda onun ailə həyatı və qohumluq sistemində sosial şərtliliyi, tarixi müəyyənliyi və representivliyi qeyd olunur. Bununla əlaqədar olaraq rus sosioloqu A.İ.Antonov bu cür yanaşmanı ailə dəyişməliyi konsepsiyası adlandırır, çünki onun mahiyyəti ora gəlib çıxır ki, insanlar hər zaman nikaha daxil olacaq, övladlar dünyaya gətirəcəklər və bununla da ailə və qohumluq münasibətlərində iştirak edəcəklər.

İsveçrə psixoloqu Adolf Quqqenbül-Kreyq nikaha arxetipik başlanğıcın təzahürü kimi baxır. Nikaha xas olan sosial və şəxsi problemlərinə görə onu daha fundamental hesab edir (4, s.34-35).

Evolusionist yanaşma çərçivəsində ailə-nikah münasibətlərinin cəmiyyət və mədəniyyətin "tənəzzülü"ndən bəhs edən başqa bir nəzər nöqtəsi mövcuddur. Onun tərəfdarları ailə münasibətlərinin inkişafında neqativ tendensiyaları vurğulayırlar: valideyn və övlad, ər-arvad ittifaqının və ailə təsərrüfatının zəifləməsi.

A.İ.Antonov hesab edir ki, iki elmi paradigmanın mövcudluğu faktı - "liberal-tərəqqipərvər" köhnə, ənənəvi ailə münasibətlərinin qırıqları üzərində yeni alternativ ailə strukturlarının yaranmasını iddia edən və "mühafizəkar-böhranlı"- ailə həyat tərzinin yox olması təhlükəsinin mövcudluğu və bununla əlaqədar olaraq, ailə təkamülü çərçivəsində ailə əsaslarının möhkəmləndirilməsi qaçılmazdır (1, s.154).

Funksional yanaşma. Funksional yanaşmaya əsasən, ailə münasibətləri sosiomədəni funksiyalarla şərtlənmiş nikah, qohumluq və valideynlik sosiomədəni rollar üzərində qurulmuş ailə həyat təzi və ailədən törəmədir.

Ailənin öyrənilməsinə struktur-funksional yanaşma istiqamətinin banisi E.Dürkheyim, elmi axtarış səylərini ailənin birləşməsi mexanizmləri, ailə həyatında hər bir ailə üzvünün boşanma və intiharlara qarşılıqlı əlaqəsi üzərində cəmləşdirmişdir. O, urbanizasiyanın təsiri altında bir sıra ailə funksiyalarının dəyişilməsi və ya itməsi məsələsinə diqqət yönəltmişdir.

Funksionalizm nikah münasibətlərini yalnız hamiləlik və uşaq dünyaya gələndən sonra tanıyır. Ailənin tarixi formalarındakı dəyişiklik, ekzoqamiyanın yaranması incest (yaxın qohumlar arasında cinsi əlaqəyə qadağa) qadağasından irəli gəlir. E.Vestermarka görə tabu ailə münasibətlərinin funksional inteqrasiyası vasitəsi kimi görülürdü. E.Dürkheyimə görə nikahın könüllülük prinsipi (valideynlərin sözləşməsi əvəzinə) onun qeyri-stabilliyinə, müasir ailələrin sayının azalması isə ailə həmrəyliyinə təsir edir.

Funksional yanaşmada ailə funksiyalarının digər sosial institutlara tarixi keçidinin analizinə daha çox diqqət yetirilir. Sosiomədəni təlimatlara əsaslanan ailə fenomenindən, şəxsiyyətlərarası münasibətlərə söykənən ailəyə keçid ilk dəfə U.Oqbornun adı ilə bağlanılır. E.Bördcessin terminlogiyasında bu "ailə institutu"ndan "ailə yoldaşlığına" (və ya evlilik-əməkdaşlığına) keçid kimi ifadə olunub. Rus sosioloqu İ.Antonov bu terminologiyayı nikahın qurulması və qorunmasının aparıcı motivlərinin yenidənqurması kimi izah edir.

Evolusionist yanaşmadan fərqli olaraq, funksional yanaşmada dar mənada - ailədaxili münasibətlərdə, geniş mənada-ictimai münasibətlər kontekstində məsuliyyət problemi əsas məqam kimi çıxış edir. Məsuliyyət hissənin ölçüsü ailə münasibətləri dinamikasını yaratmağa qadirdir.

Etoloji yanaşma. (Etologiya – təbii yaşama mühitində heyvanların davranışını öyrənən və onu insanın davranışıyla müqayisə edən elmdir) Bu istiqamətin mənbələri Ç.Darvinin 1873- cü ildə Rusiyada ilk dəfə tərcümə edilmiş "İnsanın mənşəyi və cinsiyyət seçimi" adlı kitabının meydana gəlməsinə bağlamaq lazımdır.

Bu yanaşmanın nümayəndələri əsasən müqayisəli etologiya metodu vasitəsilə insanın rudimentar sövqi-təbii davranışının əsaslarının gizli məqamlarını aydınlaşdırırlar. Etoloji yanaşmanın tərəfdarları promiskuiteti nikahın ilkin forması kimi inkar edirlər. Çünki promiskuitet uşaqların valideynə sahib olmaq, böyüklərin isə valideyn olmaq sövqi-təbiiliyinə ziddir (5, s.219).

Etoloji yanaşmaya əsasən bəşəriyyət nikah münasibətlərinin 4 forması ilə üzləşib: qrup halında nikah, poliginiya (bir kişi və bir neçə qadın), poliandriya (bir qadın və bir neçə kişi) və monoqamiya (bir qadın və bir kişi); sonuncu iki formalı olur - ömürlük və ya boşanma ehtimalına yol verən. Etoloqlar ailə-nikah münasibətlərinin bütün sadalanan formalarının təbii xarakterini və onların dəyişkənliyini təsdiq edirlər. Ailə-nikah münasibətlərinin bioloji nöqtəy-nəzərdən müxtəlifliyi təəccüblü faktdır, belə ki, nikah sistemi növ əlamətidir və sabitdir.

Etoloji yanaşmanın qeyri-adiliyi onun tərəfdarlarının insanın əcdadlarının

monoqamiya şəklində yaşaması fərziyyəsindən ibarətdir. Onlar iddia edirlər ki, təkamül nəticəsində inkişafın hansısa mərhələsində əcdadlarımız qrup nikahlara tərəf yönəliblər. Monoqam və qrup nikahların mövcudluğu proqramı uzunmüddətli idi. Sonrakı vaxtlarda həyat şəraitindəki dəyişikliklər insanlara asanlıqla nikahın başqa formalarına keçə bilməsinə şərait yaratdı. Məsələn, Avropada əkinçilərə monoqam nikah, köçəri maldarlara isə daha çox poliginiya uyğun gəlirdi.

Etoloji yanaşma çərçivəsində təyin edilmişdir ki, monoqamiya təbii seçim nöqtəyi nəzərindən ideal deyil. Cinslərin nikah davranışının bioloji motivlərində kəskin fərq meydana çıxıb, nikah münasibətləri dövründə hökmranlığın inversiyası, insanın hiperseksuallığının çoxluğu aşkar edildi.

Bioloji təkamülün ən qızgın vaxtında informasiyanın genetik yolla deyil, genetikadan kənar ötürülən, sosiallaşmağa ehtiyac duyulan yolla baş verməsi fikri irəli sürüldüyündən insan təbii seçimin təsiri altından çıxdı.

Empirik yanaşma. Empirik (təcrübi) yanaşmaya əsasən, ailə özünün yaranma, inkişaf və dağılma mərhələlərindən ibarət kiçik sosial qrupdur. Ailə münasibətləri ailə üzvlərinin yaxınlığı, onların ehtiyacları və maraqları üzərində qurulur.

Empirik yanaşmanın banisi F.Le Ple hesab olunur. O, hesab edirdi ki, ailənin kortəbii stabilliyi nəsillərin həmrəyliyə və birliyə meyilliliyi ilə bağlıdır. Tədqiqatın empirik metodu ilə bağlı Le Ple ailə büdcəsinin ailədaxili fəaliyyətin müxtəlifliyinin miqdar ifadəsi və ailənin mikro mühiti, uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı ailədaxili münasibətlərin struktur dəyişikliyinə geniş analizini aparmışdır (9, s.74).

Le Ple ailədaxili münasibətlərin sənayeləşmə və şəhərləşmənin basqısı altında qalan qeyri-stabil xarakterini vurğulayır. Bu da valideyn və övladların ayrı yaşayışı, atanın nüfuzunun zəifləməsilə bağlıdır.

Ssientist yanaşma: Ssientizm (latınca scientia elm sözüdür) təbiət elmlərinin elmin bütün sahələrində tətbiqini, bilik və dünyəvi təsəvvürün mənbəyi kimi təsvir edən bir cərəyandır. Ssientizm bu üsulların pozitivlik anlamından irəli gəlir və ona görə də çox zaman pozitivizmin ekstrem vəziyyəti ilə eyniləşdirilir. Ssientist yanaşmada ailə münasibətləri cəmiyyətlə şəxsiyyətlərarası münasibətlər kontekstində tədqiq olunur. Bu yanaşmanın tərəfdarları və yaradıcıları sırasına U.Ceyms, Ç.Kuli, U.Tomas, F.Zanetskiy, J.Piaje, Z.Freyd və digərləri hesab olunurlar.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlər, Mən və Başqası, yaxın münasibətlərin əhəmiyyətli xarakteri, ailə "şəxsiyyətlərarası münasibətlərin birliyi" kimi - bütün bu sadalananlar ssientist nəzəriyyələrin sosial-psixoloji istiqamətinə yanaşmanın əsas məqamlarıdır.

Ailə münasibətlərinin psixologiyasının öyrənilməsi tarixinə sadalanan yanaşmalardan savayı digər yanaşmalar da mövcuddur.

Ailənin tədqiq olunması konsepsiyaları və nəzəri sxemlərin analizinə ən

böyük töhfəni amerikan sosioloqu R.Xill vermişdir (10, s.34). Onun fikrincə, ailənin öyrənilməsində 5 mühüm yanaşmalar aşağıdakılardır:

- 1) İnstitusional-tarixi yanaşma (evolyusionizm);
- 2) Struktur-funksional yanaşma;
- 3) İnteraksionist-rol təhlili, simvolik interaksionizm;
- 4) Situasion-psixoloji yanaşma;
- 5) Dvelopmentalist yanaşma (ailənin həyat siklinin inkişafına əsaslanan).

İlk iki yanaşma ailənin cəmiyyətdəki rolu və funksiyasına, eyni zamanda dinamikasına, ailələrin strukturu və onların sosial nəticələrinə köklənib. Üç son yanaşma isə şəxsiyyətin və qrupların sosial davranış nəzəriyyəsinə yönəldilib.

Münasibətlərdəki problemlər digər əhəmiyyətli kimi uzun zamandır ki, psixoloqların diqqətini cəlb edib.

Şəxsiyyətin psixologiyasının klassiki sayılan U.Cems güman edirdi ki, insan onu qəbul edən, onun haqqında hər hansı bir təsəvvürə malik olan nə qədər fərdlər varsa, bir o qədər də sosial "Mən"ə malikdir.

Sosioloq Ç.Kuli isə "güzgülü Mən"i ideyasını irəli sürürdü. İdeyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, güzgüdə əks olunma fiziki "Mən" in obrazını verdiyi kimi, mənim davranışma və xarici görünüşümə başqa insanların reaksiyalarının qavranılması sosial "mən" in obrazını verir. Sosial güzgü rolunu, birinci növbədə, valideynlər, yaxın və uzaq qohumlar, dostlar həmyaşıdlar, müəllimlər və fərdin bilavasitə ətrafındakı başqa şəxslər yerinə yetirir. Şəxsiyyət inkişaf etdikcə referent qrupun seçilməsi zamanı daha ciddi olur və ona təsir edən nümunələrin seçkisini həyata keçirir. İnsan həmişə bəzi rəylərə çox, başqalarına isə az fikir verir. O hətta öz davranışı barədə bəzi rəyləri və reaksiyaları, ümumiyyətlə, saymaya bilər. Bu zaman fikirlərin (rəylərin) və ya təhrif edilmiş güzgünün səhv şərhə ehtimalı vardır.

A.A.Brudniy bu haqda yazır: "Ünsiyyət zamanı insan öz fərdiliyini anlayır və şəxsiyyət kimi özünü dərk edir. Əlbəttə, insan ilk növbədə qarşısındakına güzgüyə baxdığı kimi baxır, ancaq o özü də başqaları üçün güzgü olur. Onlar, hətta, onun fiziki yoxluğu zamanı şüurunda izlər buraxır, daxilində məskən salır. İnsanın tale bağlı olan yaxınları və qohumları (ilk növbədə valideynlər) onun daxili dünyasına daxil olurlar" (3, s.50).

H.Xaymen tərəfindən fərdin qrupu qeyd etmək üçün özünü və ətrafdakıları qiymətləndirmə zamanı istinad nöqtəsi kimi istifadə etdiyi "referent qrup" anlayışını dövrüyyəyə gətirilib (11). Fərdə önəmliliyi baxımından referent qrupa ailəni də aid etmək mümkündür. İnsan çox vaxt cəmiyyətdə ailə normalarına istinad edərək özünü aparır, bu normalar onun vicdanını formalaşdırır.

H.Lotse iddia edirdi ki, insan daxili dünyasına müraciət edərkən ümum-bəşəri həqiqətləri, bu və ya digər hadisələrin öhdəsindən gəlmə təcrübəsi və hadisələrə önəm verən məqsədə inam aşkar edir. Əhəmiyyətlərin psixoloji ölçü cihazı əxlaq hissləridir. Onlar arasında ən mərkəzi yeri isə vicdan tutur.

Cemsin "sosial Mən"i, Ç.Kulinin "güzgülü Mən"i, C.Midin "ümumiləş-

miş başqası", Xaymanın "referent qrup"u insanın eyniliyə nail olmasında digər insanların rolunun psixoloji öyrənilməsinin mərhələləridir. Bu prosesdə iştirak edənlər insanın həyatında ən önəmli rolları oynayırlar, onlar başqaları ilə əhəmiyyətli dərəcədə. Bu çevrəyə ilk növbədə fərdin ailə üzvləri daxil olur.

B.Bratus şəxsiyyətin strukturunda bir neçə mərhələni qeyd edir. Şəxsiyyətin xarakteristikasının iyerarxiyası əsasında onun özünə, başqa insana, başqa insanlara olan münasibəti durur (2, s.13).

I mərhələ - eqosentrik, bu mərhələ öz şəxsi rahatlığı, mənfəəti və şəxsiyyət kimi özünüqiymətləndirmə ilə təyin edilir.

II mərhələ - qrupsentrik, bu mərhələdə insan özünü hər hansı bir qrupdakı insanla eyniləşdirir və onun insanlara qarşı münasibəti onların eyni qrupa aid olub-olmaması ilə ölçülür.

III mərhələ - prososial, digərlərinin xeyrinə yönəlməklə xarakterizə olunur. Yəni, şəxsiyyətə önəm ümumi prinsip əsasında qurulur.

IV mərhələ - mənəvi, özünün qutsal istiqaməti ilə xarakterizə olunur.

Qeyd olunan "ailə" və "nikah" alayışlarına bütün yanaşmalarda müxtəliflik olsa da, bütün bu yanaşmalarda ortaq mərkəzi yeri iki fərdin ittifaqı olan nikahdan ailəyə keçid yalnız uşaqlar dünyaya gələndən sonra olur və bu prosesdən sonra artıq iki nəfərin ittifaqı ailə ittifaqına keçir. Burada təkcə dünyaya gələn uşaqlar deyil, hər iki fərdin qohumları ilə əlaqələr qeyd olunur.

Ədəbiyyat:

1. Антонов А. И., Медков В. М. Социология семьи. М., 1996, 304с.
2. Братусь Б.С. Психология нравственного сознания в контексте культуры. М., 1994
3. Брудный А.А. Психологическая герменевтика. М., 2005
4. Гуггенбюль-Крейг А. Бракумер - да здравствует брак! СПб., 1997, 112с
5. Дольник В.Р. Вышли мы все из природы. Беседы о поведении человека в компании птиц, зверей и детей. М., 1996, 328 с.
6. Карл Людвиг фон Бергманн. Общая теория систем - обзор проблем и результатов // Системные исследования: Ежегодник. - М.: Наука, 1969. - с.33
7. Современная семья и ее проблемы: социал.-демогр. исслед. / авт. А.Г.Харчев, Михаил Семенович Мацковский. - Москва: Статистика, 1978. - 223 с.
8. Социология семьи П.А.Сорокина // Тендерные исследования в контексте социологического образования: Сборник научных статей. СПб.: Издательство «Скифия», 2005. С.56-66.
9. Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии/ С.Н. Бурова; Белорусский государственный универ-

- ситет. - Минск: Право и экономика, 2010. С.74
10. Хилл Р. Семейные решения и социальная политика; социологический аспект//Изменение положения женщины в семья. М.: Наука, 1977, 57с
  11. (<https://studfiles.net/preview/5144964/>)